

Τα αίτια εξάπλωσης-διάδοσης του Χριστιανισμού στο Ρωμαϊκό κόσμο/Η συνεχιζόμενη επέκταση του Χριστιανισμού στο τέλος της Ρωμαϊκής ιστορίας.

**Αμαλία Κ. Ηλιάδη, φιλόλογος-ιστορικός, Δ/ντρια 5^{ου} ΓΕΛ Τρικάλων
(Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Βυζαντινής Ιστορίας από το Α.Π.Θ.)**

Στον ανταγωνισμό μεταξύ των θρησκειών της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας η άμυνα ήταν γενικώς ισχυρότερη από την επίθεση. Ακόμα και προσηλυτιστικές λατρείες, όπως της Ίσιδος και του Μίθρα, όφειλαν σε μεγάλο βαθμό τη διάδοσή τους στην εξόρμηση των Ανατολικών θιασωτών τους σ' όλο το ρωμαϊκό κόσμο. Ο προσηλυτισμός όμως σ' αυτές δεν σήμαινε και την απάρνηση των άλλων λατρειών. Με την παρακμή του εμπορίου και των μετακινήσεων στον τρίτο και τέταρτο αιώνα, η διαδικασία της προπαγάνδας καθυστέρησε αναπόφευκτα. Η μόνη θρησκεία που κέρδιζε συνεχώς έδαφος κατά την περίοδο αυτή εις βάρος των άλλων λατρειών, ήταν ο Χριστιανισμός.

Η διάδοση του Χριστιανισμού: Η τελική επικράτηση του Χριστιανισμού ως της κυρίαρχης θρησκείας στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, οφειλόταν στη συγκυρία των πολλών πλεονεκτημάτων που είχε έναντι των αντιπάλων λατρειών. Οι Χριστιανοί διέθεταν μια οργάνωση που ξεπερνούσε όλες τις άλλες επί μέρους θρησκείες. Όταν η πρώτη χριστιανική εκκλησία αποσπάστηκε από την πατρική ιουδαϊκή, έχασε όλα τα πλεονεκτήματα που προσέφερε στα μέλη της μια καλώς ρυθμισμένη κοινωνία. Οι πρώτες χριστιανικές κοινότητες ήταν απομονωμένα κύτταρα υπό τη στοιχειώδη διοίκηση πρεσβυτέρων μελών. Αλλά κατά τον πρώτο αιώνα της υπάρξεώς τους συνέστησαν ένα επαρκώς οργανωμένο σώμα κληρικών, που κατείχαν ευρύτατες πειθαρχικές αρμοδιότητες πάνω στους λαϊκούς. Ως τον καιρό του Μ. Αυρηλίου η κληρική ιεραρχία τελειώθηκε σ' όλα ουσιώδη στοιχεία της. Ακόμα σπουδαιότερη υπήρξε η δημιουργία ενός μοναδικού συστήματος επικοινωνίας μεταξύ των, αρκετών σε αριθμό, χριστιανικών κοινοτήτων. Τον πρώτο αιώνα μ. Χ. τα μόνα μέσα διατήρησης της επαφής μεταξύ των κατά τόπους εκκλησιών, ήταν οι ακανόνιστες επισκέψεις ή οι σποραδικές επιστολές επισήμων αρχηγών σαν τον Πέτρο και Παύλο. Κατά τη διάρκεια του δεύτερου αιώνα οι εκκλησίες καθιέρωσαν ένα σύστημα τακτικής αλληλογραφίας μέσω αντιπροσώπων των γειτνιαζουσών κοινοτήτων. Στα πρώτα χρόνια του τρίτου αιώνα έγινε ένα καίριο βήμα προς τα εμπρός, όταν σ' όλες τις ρωμαϊκές επαρχίες, τη μία μετά την άλλη, ο επίσκοπος της «μητροπόλεως» ή κυριότερης πόλεως προχώρησε στη σύγκληση τακτικών συνόδων επισκόπων απ' όλες τις μικρότερες πόλεις, κατά το πρότυπο των λαϊκών επαρχιακών *consilia*. Σ' αυτές τις διασκέψεις λαμβάνονταν πρόνοια για αμοιβαία οικονομική υποστήριξη - μια μορφή ασφάλειας που η αξία της αποδείχθηκε συχνά σε καιρούς διωγμών- και διαμορφώθηκε η ενιαία πίστη.

Η Καινή Διαθήκη: Τη διάδοση του Χριστιανισμού επιβοήθησε η ειδική φιλολογία, που δημιουργήθηκε σε τέτοιο βαθμό ανάλογο του οποίου δε γνώρισε καμία άλλη αρχαία εκκλησία, με εξαίρεση την ιουδαϊκή. Η διδασκαλία του Ιησού, που αρχικά συντηρήθηκε μόνο με την προφορική παράδοση, διατυπώθηκε σύντομα σε γραπτά κείμενα από τα οποία τα τέσσερα Ευαγγέλια, χρονολογούμενα περίπου από το 65 ως το 100, θεωρήθηκαν στο τέλος αυθεντικά. Κατά την εποχή του Κωνσταντίνου αυτά τα τέσσερα βιβλία, μαζί με άλλα πρώιμα κείμενα και επιστολές, κωδικοποιήθηκαν έτσι ώστε να σχηματίσουν την «Καινή Διαθήκη».

Χριστιανική θεολογία: Ολόκληρη η συλλογή αυτή πέρασε στους δυτικούς λαούς σε αρκετές λατινικές μεταφράσεις. Η αποστολή της αναθεώρησης και διευρύνσεως της χριστιανικής πίστεως στο φως άλλων συστημάτων σκέψεως και κυρίως της στωικής και πλατωνικής φιλοσοφίας, άρχισε με τις επιστολές του Παύλου και συνεχίστηκε στα γραπτά των διαφόρων εκκλησιαστικών Πατέρων ελληνικής ειδικά εθνικότητας, ανάμεσα στους οποίους οι Αλεξανδρινοί επίσκοποι Κλήμης και Ωριγένης (περίπου 200 μ. Χ.) υπήρξαν οι καθ' εαυτό σκαπανείς. Από την εποχή του Μ. Αυρηλίου η Εκκλησία κρατούσε επίσης δικές της ιστορικές αναγραφές, που ανάμεσά τους το Μαρτυρολόγιο κατέληξε να σχηματίσει μια ξεχωριστή βιβλιοθήκη. Στις ημέρες του Κωνσταντίνου ένας επίσκοπος της Παλαιστίνης, ο Ευσέβιος (264-340) συγκέντρωσε τις διάφορες παραδόσεις σε μια τυπική ιστορία της Εκκλησίας. Ο ίδιος λόγος συσχέτισε τις χρονολογίες των ιουδαϊκο-χριστιανικών γεγονότων με τα γεγονότα της ανατολικής, ελληνικής και ρωμαϊκής ιστορίας σε συγχρονιστικούς πίνακες, που έχουν αξιόλογη σπουδαιότητα για τη γενική μας γνώση της αρχαίας χρονολογίας.

Απολογητική : Ένας άλλος κλάδος της χριστιανικής λογοτεχνίας απευθυνόταν στους μη Χριστιανούς για να τους ερμηνεύσει τη χριστιανική θρησκεία και να την υπερασπιστεί εναντίον επιθέσεων απ' όλες τις κατευθύνσεις. Η ανάγκη αυτής της απολογητικής λογοτεχνίας, ήταν τόσο μεγαλύτερη καθόσο καμία άλλη θρησκεία της αρχαιότητας δεν είχε ν' αντιμετωπίσει συντονωτέρη αντίθεση (Κεφ. XLIII, 9). Οι πρώτες χριστιανικές απολογίες των οποίων έχουμε μνεία (από τον Αριστείδη κι από το Μηλίωνα, επίσκοπο των Σάρδεων) ανήκουν στη βασιλεία του Αντωνίου. Επί Μ. Αυρηλίου οι επιθέσεις δύο λογίων, του Κορνηλίου Φρόντωνος (Κεφ. XXXIX,9) και του Κέλσου, επέσυραν αρκετές απαντήσεις, ανάμεσα στις οποίες ο διάλογος «Οκτάβιος» του Μινουκίου Φήλικος (Minucius Felix) αποτελεί το αρχαιότερο σωζόμενο δείγμα.

Ο Άγιος Αυγουστίνος: Τον τέταρτο αιώνα η έντονη επίθεση των τελευταίων νεοπλατωνικών φιλοσόφων αντιμετωπίστηκε από μία συνδυασμένη χριστιανική προπαγάνδα, που κατάληξή της ήταν το «περί της Πολιτείας του Θεού» (De Civitate Dei) του Αγ. Αυγουστίνου (354-430), που θεωρήθηκε ως η κλασική δικαίωση της χριστιανικής πίστεως. Μολονότι οι Χριστιανοί απολογητές έχαναν κατά καιρούς την ψυχραιμία τους -δείγματα των επιζημιών αντεγκλήσεων θα βρεθούν στην Apologia του Αφρικανού ρήτορα Τερτυλιανού (περίπου 160-230), - διατήρησαν συνολικά έναν τόνο υπολογισμένης μετριοπάθειας και αντέκρουσαν τους ανταγωνιστές τους

σημείο προς σημείο. Καμία άλλη αρχαία θρησκεία δεν υπήρξε τόσο τυχερή όσο ο Χριστιανισμός στον τρόπο παρουσιάσεώς της.

Χριστιανικό τελετουργικό και ηθική: Τέλος, η χριστιανική πίστη καθ' εαυτήν ήταν διαρκέστερα ελκυστική απ' ό,τι οι αντίπαλες λατρείες. Το τελετουργικό της ήταν απλό και δεν προκαλούσε παρόμοια οπτική και ακουστική εντύπωση, όπως εκείνη των επισήμων ειδωλολατρικών λατρειών. Δεν ήταν προσωποληπτική, πράγμα που άλλωστε δε συνέβαινε ούτε στις λατρείες της Ίσιδας και του Μίθρα και στα άλλα συγγενή δόγματα, που αγνοούσαν τη διάκριση μεταξύ πλουσίων και φτωχών, μεταξύ ελεύθερων και εξαρτημένων. Αν ο Χριστιανισμός προσέφερε μιαν εξίσου έγκυρη υπόσχεση για τη μελλοντική ζωή του ατόμου, το αντίτιμο εισόδου στον ουρανό ήταν σ' αυτόν υψηλότερο. Αλλά εδώ ίσως βρισκόταν το μυστικό της επιτυχίας του.

Πρακτική αλληλοβοήθεια: Μολονότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να εκτιμήσουμε τα αντίστοιχα ηθικά επίπεδα των Χριστιανών, Ιουδαίων και Ειδωλολατρών στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, αξιόλογη μαρτυρία προς όφελος των Χριστιανών έδωσε ένας από τους πιο αποφασισμένους αντιπάλους του, ο αυτοκράτωρ Ιουλιανός (361-363), όταν προέτρεπε τους ειδωλόλατρες να μιμούνται την πρακτική αλληλοβοήθεια των Χριστιανών σε ζητήματα τέτοια όπως η περιποίηση των αρρώστων και η ανακούφιση των φτωχών. Μολονότι ο ειδωλολατρικός κόσμος είχε κάποτε να επιδείξει μια εξαιρετική παράδοση σεβασμού των υποχρεώσεων του πλούτου, η μεγαλοδωρία του έτεινε να γίνει υπέρ το δέον επιδεικτική και αδιάφορη, και με τη γενική εξαθλίωση του ρωμαϊκού κόσμου τον 3^ο και 4^ο αιώνα, συστάλθηκε σε πολύ περιορισμένες αναλογίες. Αν η Χριστιανική κοινωνική συνείδηση ήταν πιο αποτελεσματικά άγρυπνη σ' αυτή την περίοδο απ' ό,τι των ειδωλολατρών, η επιτυχία της Εκκλησίας στην απόκτηση και διατήρηση προσήλυτων βρίσκει μια έτοιμη εξήγηση.

Η αντίθεση στο Χριστιανισμό: Η βάση της αντιθέσεως προς τους Χριστιανούς ήταν η ίδια όπως και στην περίπτωση των Ιουδαίων. Η Χριστιανική σαν την Ιουδαϊκή θρησκεία δεν αρκούσαν να μοιράζεται τον κόσμο μαζί με άλλες λατρείες, αλλά απέβλεπε στην ολοκληρωτική τους υποκατάσταση. Η επίθεση αυτή κατά των άλλων θεών ή «αθεϊσμός» όπως ονομαζόταν, απορρίπτονταν από τους πολυθεϊστές που είχαν ως αξίωμά τους την ανοχή στα θρησκευτικά ζητήματα.

Αντίθεση στις μονοθεϊστικές λατρείες: Η αντίθεση στην Ιουδαϊκή και Χριστιανική επιθετικότητα αυξήθηκε με την ενόχληση που έδινε αυτή στις κοινωνικές συνήθειες και τον κίνδυνο από τα καλυμμένα συμφέροντα που απέρρεαν από την άρνηση των «λατρευτικών ειδώλων». Εξάλλου, οι Ιουδαίοι και οι Χριστιανοί δε μπορούσαν να αποφύγουν την αντιδημοτικότητα χρησιμοποιώντας το προφυλαχτικό τέχνασμα της παραμονής μακριά από την πολυθεϊστική κοινωνία, γιατί σε ένα ουσιαστικά κοινωνικό σύνολο όπως ήταν η ελληνική ή η ρωμαϊκή πόλη, η αυτοαπομόνωση αντιμετωπιζόταν με υποψία και ήταν πάντοτε πρόχειρες οι τερατώδεις φημολογίες για την αποκάλυψη των ανυπόληπτων τελετουργιών που θεωρούνταν ότι ασκούν μυστικά οι Ιουδαίοι και οι Χριστιανοί ή για την επίρριψη υπαινιγμών για πολιτική απειθαρχία. Αν ένας καλώς πληροφορημένος και στοχαστικός άνδρας σαν τον

Τάκιτο, μπορούσε να καταγγέλλει ανοιχτά τους Ιουδαίους και τους Χριστιανούς για φαυλότητα στους τρόπους ζωής τους, είναι εύκολο να κατανοηθεί ότι η μάζα των ανύποπτων ανθρώπων ήταν έτοιμη να δεχθεί με την πρώτη εντύπωση τις υπερβολικότερες φήμες που αναφέρονταν σε αυτούς.

Λαϊκές εκρήξεις: Αν ο μέσος άνθρωπος στον ελληνικό και το ρωμαϊκό κόσμο έσπευδε να καταδικάσει τις μονοθεϊστικές θρησκείες, η οργή του εναντίον τους σπάνια μπορούσε να συγκρατηθεί, ενώ δε γινόταν παρά να παραδεχτεί, σε στενότερη τυχόν επαφή με Ιουδαίους και Χριστιανούς, ότι οι εναντίον τους κατηγορίες ήταν αβάσιμες. Γι' αυτό το λόγο και οι δύο λατρείες απαλλάχθηκαν βαθμιαία από ένα μέρος της αρχικής τους αντιδημοτικότητας. Μετά την εποχή του Αδριανού, οι Ιουδαίοι καθιέρωσαν ένα *modus vivendi* με τους γείτονές τους. Η λαϊκή αγανάκτηση κατά των Χριστιανών υποχώρησε τον 3^ο αιώνα. Τον καιρό του Κωνσταντίνου Χριστιανοί και ειδωλολάτρες δεν δυσκολεύονταν να συνάπτουν σταθερές φιλίες. Αλλά στους δύο πρώτους αιώνες της υπάρξεώς τους οι χριστιανικές κοινότητες ήταν διαρκώς εκτεθειμένες σε επιθέσεις αποθηριωμένων όχλων, σαν κι εκείνους που επέπεφταν κατά των Ιουδαίων στους μεσαιωνικούς και πάλι στους πρόσφατους χρόνους.

Το Έδικτο του Μιλάνου: Το 312 η «προσχώρηση»-ευνοϊκή στάση του Κωνσταντίνου στο Χριστιανισμό εγκαινίασε μία νέα εποχή για την Εκκλησία. Μετά τη νίκη του εναντίον του Μαξεντίου, που τον άφησε μόνο κυρίαρχο όλης της δύσεως, ο Κωνσταντίνος συνάντησε το Λικίνιο, τον απομένοντα συνάδελφό του στην ανατολή, τον οποίο κέρδισε στην πολιτική της ανεξιθρησκείας. Με το Έδικτο του Μιλάνου, που εκδόθηκε τον επόμενο χρόνο στο όνομα του Κωνσταντίνου και Λικινίου, παραχωρήθηκε στους Χριστιανούς τελεία ελευθερία ασκήσεως της λατρείας τους και εξαίρεση απ' όλες τις ειδωλολατρικές τελετουργίες σε όλη τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Είναι αλήθεια ότι το διάταγμα αυτό παραβιάστηκε αργότερα από το Λικίνιο, αλλά επικυρώθηκε πάλι το 323 όταν ο Κωνσταντίνος έγινε μόνος αυτοκράτορας.

Προνόμια της Εκκλησίας: Δύο χρόνια αργότερα ο Κωνσταντίνος έδωσε ειδικές διευκολύνσεις στους Χριστιανούς ιεράρχες για να παρευρεθούν στη σύνοδο της Νίκαιας και πήρε ο ίδιος μέρος στο συνέδριο ως διαιτητής και ειρηνοποιός. Ο σεβασμός του προς τους χριστιανούς συμβούλους του αποκαλύπτεται στη μεταγενέστερη νομοθεσία του σε ζητήματα οικογενειακού δικαίου (Κεφ. XLII, 4) και στο θεσμό της υποχρεωτικής Κυριακής αργίας. Στη νέα του πρωτεύουσα ο Κωνσταντίνος απαγόρευσε την κατασκευή ειδωλολατρικών ναών. Η θρησκευτική όμως πολιτική του παρέμεινε στο σύνολό της πολιτική γενικής ανεξιθρησκείας. Οι καταδιωκτικές δραστηριότητες της προνομιούχου χριστιανικής εκκλησίας ανήκουν σε μεταγενέστερες βασιλείες.

Χριστιανισμός, η θρησκεία του μέλλοντος: Στις ημέρες του Κωνσταντίνου ο Χριστιανισμός απείχε ακόμα πολύ από του να είναι η γενική θρησκεία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Με εξαίρεση ίσως τη Συρία, τη Μικρά Ασία και την πόλη της

Αλεξάνδρειας, οι οπαδοί του πουθενά δεν περιλάβαιναν περισσότερο από το ήμισυ του πληθυσμού. Στη Ρώμη και στη δύση, αποτελούσαν ακόμα μία ελάχιστη μειοψηφία. Παρ' όλα αυτά, είχαν φυτεύσει σε κάθε επαρχία τους σπόρους της προπαγάνδας τους. Ο κλήρος τους είχε εξελιχθεί σε παντοδύναμη αριστοκρατία. Πάνω απ' όλα, είχαν κερδίσει την πλειοψηφία των πιο καλλιεργημένων κατοίκων της αυτοκρατορίας. Στα μέσα του 4^{ου} αιώνα ο αντιφρονών αλλά τίμιος αυτοκράτορας Ιουλιανός, τελευταίος εξέχων αντιπρόσωπος της παλαιότερης τάξεως πραγμάτων, αναγκάστηκε να παραδεχθεί ότι η τελική νίκη του Χριστιανισμού στο ρωμαϊκό κόσμο είχε εξασφαλισθεί.

Βιβλιογραφία-πηγές:

- 1.Ρωμαϊκή ιστορία, M. Cary (Διδ. Φιλ. Πανεπιστημίου Οξφόρδης), Τόμος Β', μετάφραση: Αικ. Ε. Σταθοπούλου (φιλόλογος), Εκδόσεις: «Μίνωας», Αθήναι 1960.
- 2.Για τις προσηλυτιστικές μεθόδους στο ρωμαϊκό κόσμο βλ.Frank, Aspects of Social Behaviour in Ancient Rome, και ειδικώς A.D.Nock, Conversion.
- 3.Για την πρώτη χριστιανική κουλτούρα και την εκκλησιαστική διοργάνωση βλ. W.M. Ramsay, The Church in the Roman Empire. T.R. Glover, The Conflict of Religions in the Early Roman Empire. A.D.Nock, F.C. Burkitt & H. Lietzmann εις Cambr. Anc. Hist., τ. XII, Κεφ. XII-XV. M.L.W. Laistner, Christianity and Pagan Culture in the Later Roman Empire.
- 4.Το προβάδισμα της επισκοπής της Ρώμης δεν καθιερώθηκε οριστικά μέχρι τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας το 451, όταν ο Πάπας Λέων Α' απαίτησε με επιτυχία την ανάγκη παραχωρήσεως ex officio της προεδρίας στον πληρεξούσιό του.
- 5.Οι Χρονολογικοί Πίνακες του Ευσεβίου σώζονται σε λατινική και αρμενική μετάφραση (Βλ. J.K. Fotheringham, Eusebii Pamphili Chronici Canones).
- 6.Η κανονική πορεία της ρωμαϊκής ζωής περιλάβαινε πολλές πράξεις λατρείας προς τις θεότητες. Οι περισσότερες απ' αυτές τις προσευχές ή τις σπουδές γίνονταν τελείως μηχανικά, παρόλο που η παράλειψή τους θα προκαλούσε κακή διάθεση. Η παρακώλυση του εμπορίου που μπορούσε να προξενήσει η διάδοση των μονοθεϊστικών θρησκειών απεικονίζεται στον Plinius, Ep. X. 96,10, και στο επεισόδιο του Δημητρίου του Χρυσόχου στην Έφεσο (Πράξεις XIX).
- 7.Για την κρίση του Τακίτου όσον αφορά στους Ιουδαίους βλ. Historiae, V. 2-5. για τους χριστιανούς βλ. Annales, XV. 44. 4 («ολέθρια δεισιδαιμονία» [exitiabilis superstition]).
- 8.Για την προπαγάνδα των ειδωλολατρών λογίων κατά των Χριστιανών βλ. Glover, ε.α. T. Geffcken, Der Ausgang des griechisch-romischen Heidentums, Κεφ. III.
- 9.Ανάμεσα στους πρώτους Χριστιανούς μόνο η αίρεση των Μοντανιστών αντιτίθονταν στη στρατιωτική υπηρεσία. Ο μοναχισμός ήταν προϊόν του 4^{ου} και 5^{ου}

αιώνα. Εκτός απ' την άρνησή τους να συμμετέχουν στις ειδωλολατρικές τελετουργίες, οι πρώτοι Χριστιανοί δεν έδειξαν άλλη τάση αποφυγής των πολιτικών καθηκόντων τους.

10.Για τον Κωνσταντίνο βλ. N.H. Baynes, Constantine the Great and the Christian Church. A.H.M. Jones, Constantine.

Δακτυλογράφηση: Βάσω Κ. Ηλιάδη